

V. URBUTIS

ŽODŽIAI NEBUVĖLIAI

Kadaise K. Būga buvo sudaręs ilgoką sąrašą lietuvių kalbos žodžių, su didesnėmis ar mažesnėmis klaidomis pateiktų svetimtaučių kalbininkų lyginamuosiuose darbuose (Būga RR II 695–725). Tokios klaidos, tiek perimtos iš nepatikimų šaltinių, tiek naujai atsiradusios dėl nepakankamo lietuvių kalbos mokėjimo ar net dėl paprasčiausio neatidumo, dažniausiai visiškai akivaizdžios: geriau pažįstančiam kalbą už iškreiptos formos nesunku įžiūrėti autentiškąjį žodžio pavidalą. Tačiau pasitaiko ir kitokių, paprastai sunkiau pastebimų apsirikimų, kai patys lietuviai kalbininkai įveda į lingvistinę apyvartą nesamų, tikrai tariamų lietuvių kalbos žodžių. Šitokie žodžiai nebuvēliai gali įvairiai atsirasti. Žinoma atveju, tegul ir labai retų, kai kalbininkų rekonstruoti žodžiai traktuojami tarsi realūs ir įtraukiami į paprastuosius žodynus, plg. į didįjį Lietuvių kalbos žodyną patekusį *kiñdas* „odinė, kailinė pirštinė“ (LKŽ V 301), K. Būgos atstatytą pagal la. *cimds* „pirštinė“ ir atitinkamą Pabaltijo suomių kalbų baltizmą. Ne visada sekasi išvengti apsirikimų, lukštenant žodžius iš tarminės šnekos, plg. prielinksninės konstrukcijos *ižgrī.to.* (reikėtų suprasti „iš(g) ryto“) palaikymą tariamo daiktavardžio *išgrýtas* „rytas“ forma (Lietuvių kalbos tarmės. Vilnius, 1970, p. 398, 451). Didžiausias pavojus operuoti nesamais žodžiais vis dėlto bene bus susijęs su mūsų senųjų rašto paminklų, ypač rankraštnių, vienkartinųjų ar bent jau neįprastų lyčių interpretacija. Čia kaip tik ir norima stabtelėti ties vienos senųjų raštų atmainos – Prūsų rankraštnių XVII–XVIII a. lietuvių kalbos žodynų – žodžiais nebuvēliais. Kalbėti apie juos paakstino prieš kurį laiką pasirodęs V. Drotvino parengtas seniausio rankraštnio žodyno leidimas (Lexicon Lithuanicum. Vilnius, 1987; trump. LexD), kurio lietuviškų žodžių rodyklėje pateiktas ne vienas toks nerealus žodis. Vienu kitu papildomu pavyzdžiu iš kitur norima parodyti, kad panašus žodžių nebuvēlių atsiradimas yra bendresnio pobūdžio, ne su tuo vienu leidiniu susijęs. Ypatingesnių lyčių klaidingos interpretacijos ne sykį būtų buvę išvengta, jeigu būtų nesiribota vien rūpimu šaltiniu, o dar vis pasidomėta, ką toje vietoje turi kiti to krašto senieji rankraštniai lietuvių kalbos žodynai. O kad jie tarpusavy glaudžiai susiję, dabar jau yra pakankamai paaiškėję. Žinoma, kad „Lexicon Lithuanicum“ (Lex) – tai nuorašas to vokiečių-lietuvių kalbų žodyno, kuris XVII a. trečiame ket-

virtyje buvo praplėstas į kitą žodyną (deja, dingusi), įėjusi į jau vėlesnius (XVIII a. pirm. pus.) ypač tarpusavy artimus du žodynus — Halėje išlikusį klaipėdiškių (KlpŽ), priskiriamą J. Richterui, ir vadinamąjį Krauzės (Q; nedaug teturėjo skirtis ir dabar nebežinomas Q¹); be to, nustatyta, kad anas XVII a. trečiojo ketvirčio (dingęs) žodynas paimtas pamatu ir netrukus parengtam (veikiausiai F. Pretorijaus) „Clavis Germanico — Lithvana“ (C), nors šiaip jau žymiai savarankiškesniam, labiau išplėtotam negu minėti vėlesnieji žodynai. Po šių įžanginių bendrųjų pastabų belieka atskirai išryškinti kiekvieną pastebėtąjį žodį nebuvėlį.

1. *deroti*, -oja, -ojo intr. Lex 99 „būti smarkiam, staigiam“ LKŽ II 289, II² 426; *deroti* „būti veržliam“ LexD 495. Vienintelė vieta, kuria abejur remiamasi, yra *Ungeftüm feyn deroti* Lex 99a. Kadangi prieš tai einantis giminiškas straipsnis turi *dargana*: *Ungeftüm dargana* Lex 99a, o analogiškoje vietoje kitur vartojamas *dergti*: *Ungeftüm Wetter feyn Dergti* Q 579, beveik nelieka jokios abejonės, kad *deroti*, kurio realus susidarymas ir šiaip būtų sunkiai įsivaizduojamas, tėra paprasta perrašymo klaida vietoj įprastinio *dergti* „dargiam būti, darganoti, audroti“.

2. *eumenas* „upė“ LexD 498: *Bach Upe, Eumenas, Paupys*. Lex 12a. Klaidinškai skiriama nuo *eimenas* „upelis“ LexD 498: *Fluß Uppe, Eymenas*. Lex 37. Pačių lietuvių žodžiams *eu-* apskritai svetimas; be to, plg. *Bache -Uppe. Eymena*. KlpŽ 29. Pakeliui galima iškelti dar kitą to paties Lex straipsnio keistenybę — žodžio *paupys* laikymą *upės* (o ne vietos palei upę) pavadinimu. Kad bibliniuose tekstuose vokišką *upės* (srauto) pavadinimą (tiksliau — prielinksninę konstrukciją) gali atitikti lie. *paupys*, leksikografas bene bus radęs (pasinaudodamas Biblijos konkordancijomis) J. Rėzos parengtame Dovydo psalmių 1625 m. leidime: *Der ist wie ein Baum gepflantzet an den Wasserbächen / Taffai ira kaip Medis sodintas Pa-upjūsa* Ps. 1,3. Kaip tik ši vieta (su grafiškai atskiru priešdėliu) vėliau yra dar labiau suklaidinusi — paskatinusi įtraukti į žodyną nesamą daiktavardį *upjuosa*: *Bach — Uppe. Eymena. Upjūsa* Ψ¹ Q 65.

3. *gandrys* LexD 499: *Storch Gandras, gandrys*. Lex 84a. Veikiausiai vietoj *garnys*, plg. *Storch — Gandras, Garnys*. KlpŽ 228, Q 509.

4. *kanšlė* „tarakonas“ LexD 509: *Schabe Kanßle*. Lex 73a. Vietoj *kakšlė*. Vėlesniuose žodynuose arba kartojama kažkada įsivėlusį klaidą: *Schabe — Kanßzle*. KlpŽ 197, arba jau rašoma taisyklingai: *Schabe — Kakßzle*. Q 433.

5. *klubas* „grivina“ LexD 512: *Klaube Grywenka, Klubas*. Lex 54. Reikėtų dabarykščiai rašyti *kliūbas* ir — tai dar svarbiau — aiškinti ne „grivina“, o „vytis kam pinti, surišti“.

6. *kluomas* „žardiena, kluoniena“ LKŽ VI 175: *Scheunhoff — Klūmas*. Q 443. Vietoj *kluonas*, plg. (*Scheune*)*hoff — Klūnas* KlpŽ 202 (ir *Scheune Skune, Klūnas*. Lex 75).

7. *leduosis* „kvailokas“ LexD 516: *Alber Durnas Ledûfis* Ψ 19. Lex 4a. Vietoj *lêtasis* – bdv. *lêtas* „paikas, kvailas“ įvardžiutinės formos; šia reikšme tame pačiame žodyne *lêtas* yra dar vienoje vietoje: *Blöde Letas, efnis, czausias*. Lex 18a, likusiose dviejose – rkšm. „nedrąsus, baikštus“ (Lex 35) ir „vangus, rambus“ (Lex 88). Iš atsakančios psalmių vietos – *Ir daro Letûsus protingais* Ps. 19,9 – akivaizdžiai matyti netikro žodžio genezė: iš dgs. gal. formos nesugebėta nustatyti taisyklingos reprezentacinės (vn. vrd.) žodžio formos, be to, dar nepaisyta (kaip ir daug kur kitur šiame žodyne) dusliųjų ir skardžiujų priebalsių skirtumo. Vėlesniuose žodynuose nerealaus žodžio arba visai atsisakyta: *Alber – Durnas*. Q 20, arba jį mėginta taisyti: *Alber – Durnas Letufis. Paikas*. KlpŽ 9.

8. *lukščiai* „žolė nuo blusų“ LexD 518: *Flöhe Kraut Lukšczei*. Lex 37. Veikiausiai vietoj *rūkščiai*, plg. (*Flöhe*)*Kraut. Rukšczei*. C I 675. Iš keleto dešimčių v. *Flohkraut* / *Flöhekraut* reikšmių tikriausiai reikia pasirinkti tą, kuria lie. *rūkščiai* žinomas ir iš kitų šaltinių – „rūgtis (rūgtinių – Polygonaceae – šeimos piktžolė)“.

9. *paklaidumas* LKŽ IX 179 berei kalo nurodytas iš Q kaip priesagos *-umas* abstraktas šalia *paklaidus*, nes tai tėra klaida vietoj *paklaidūnas* „žaltvykslė“ (tokia reikšme šis žodis į LKŽ visai neįtrauktas): *Irrwisch – Paklaidumas*. Q 287. Plg. *Irrwisch Paklaidunas*. Lex 52a | (*Irr*)*Wisch – Paklaidunas*. KlpŽ 134. Tik su šiuo žodžiu neturėtų būti tapatinamas (kaip tai daroma LexD 527) tame pačiame Lex puslapyje ne savo vietoje prirašytas *paklaiduonas* „klaidžiotojas, paklydėlis“ – dar vienas kaitybės variantas šalia LKŽ registruojamų *paklaiduo, paklaiduonis* „t. p.“: *Irrend^{er} Paklaidūnas* Lex 52a.

10. *puodenklė* „puoddengtė“ LexD 540: *Stürz pūdenkle*. Lex 85a. Su *-l-* (vietoje *-t-*) dar sykį pakartota C II 571 (žr. LKŽ X 922), tačiau plg. *Stürtze – Pūdenkte*. Q 514.

11. *raugti* „staugti“ LexD 541, nors šiaip perrašoma *raukti* LexD 220 (ir kažkodėl *rauktis* LexD 22): *Heulen ... raukti, staukti ...* Lex 49. Veikiausiai vietoj *kaukti*, plg. (su iškreiptu kitu sinonimu) *Heulen wie ein Wolff. Stautiti. Kaukti*. Q 263 (čia *Kaukti*, beje, vėliau prirašytas – pradžioje neatpažįstamai iškreiptas *raukti* buvo praleistas, kaip ir kitame artimai susijusiame žodyne: *Heulen wie die Wölffe. Stautiti*. KlpŽ 123).

12. *smagrauti* „smaguriauti“ LexD 547: *Naschen, Smailauti, Smagrauti, Smillauti*. Lex 64. Kad tai tik paprasta raidžių praleidimo klaida, ne koks realus trumpesnysis žodžio variantas, matyti tiek iš kitų trijų Lex žodžių su *smagur-* (*Smaggurei* 58, *Smagguryfte* 58, *Smaggurus* 64), tiek iš *Smaggurauti* giminiškų žodynų panašiuose straipsniuose (KlpŽ 168, Q 361).

13. *staldyti* (germ.?) „tildyti, raminti“ LKŽ XIII 643: *Stillen – Nutilditi. Nuramdyti. Staldyti*. Q 507. Veikiausiai tik klaida (ne spėjamas germanizmas) vietoj *stab(d)yti*, plg. *Stillen nutilditi, stabbyti, nuramdyti*. Lex 84.

14. *susitrinti* LexD 551: *Zittern Drebbeti, wirpeti, fusitrinti* Lex 110. Čia negalima įžiūrėti įprastinio veiksmožodžio *susitrinti* – jam reikšmė „virpėti, tirtėti“ visai svetima. Kad tai tik klaidingas parašymas vietoj *susitrimti*, rodo ten pat esantis tolesnis straipsnis su *futriñimas* „Zittern“ ir kituose žodynuose tą *Susitrinti* iš tiesų atstojantis *Sufitrimti* KlpŽ 291, Q 645.

15. *virgilis* „vijūnas, pyplys“ LexD 563: *Stein Beißer wirgillis, wijupas* [= *wijunas*]. Lex 83a. Vietoj *vingilis*, plg. *(Stein) beißer – Wingillis. Wijunas*. KlpŽ 225 / *Stein beifer – Wingillis. Wijunas*. Q 504.

16. *zaboras* „jovaras“ LexD 564: *Ahornbaum žáboras* Lex 4a. Vietoj *jovaras* (*Iaworas*), plg. *Pappelnbaum Iáworas* Lex 66a ir ypač *Ahornbaum – Iaworas*. KlpŽ 9 / *Ahorn = Baum – Iaworas*. Q 20. (Šį ir dar vieną kitą iš čia minimų iškraipymų jau yra tekę iškelti ir anksčiau, specialiai domintis Prūsų krašto seniausių rankraščių žodynų tarpusavio santykiais, žr. Blt. XXIII(1) 62 ir kitur.)